

Плинне зло, TINA і пост-академічний університет

Між двома філософіями освіти?

У європейській академічній традиції університети завжди асоціювалися не тільки з розвитком наукових знань і наукової діяльності в цілому, але також з вихованням душі й добродітності. Університетська культура охоплювала всі форми життя і течії думки, притаманні певній історичній добі. Так, університети зберігали й підтримували аристократичну культуру. Здобути докторський ступінь було рівнозначно що отримати дворянський титул. Водночас університети служили інструментом поступової демократизації суспільного життя – адже ніхто не міг стати ученим від народження. Це було результатом зусиль, а не походження. Досить сказати, що на посаду ректора у середньовічних університетах обирали науковця, якого його колеги вважали найдостойнішим і найосвіченішим.

Таким чином, значна частина академічної ідентичності завжди була пов'язана з дотриманням традиції, водночас інша частина розкривала ідею досягнення того, що відкривав допитливий розум. Саме в останній рисі вгадується, безперечно, сучасний світ, в якому логіка ідентичності спирається на самоосвіту та самовідкриття, а не на раз-і-назавжди встановлену ідентичність. Іншими словами, європейські університети намагалися зберегти те, що ми сьогодні називаємо канонами, але не могли не аналізувати й час від часу видозмінювали європейську спадщину. Взаємодія традиції та сучасності, або канону та його нового тлумачення завжди була в центрі діяльності університету.

Разом з тим окремі основні ідеї сучасності народжувалися не в університетах, а приходили з альтернативних джерел і рухів. Тут слід згадати добу Відродження з її ідеєю *studia humanitatis*. Середньовічна модель наукової та університетської освіти з

концентрацією на глибокому знанні, спеціалізації та розмежуванні душевного і розумового, ніколи б не допустила чогось подібного до *studia humanitatis*.

Ідея поєднання природничих наук з мистецтвом, щоб останнє склало основу освіти, є невід'ємною частиною гуманітарної освіти, яка стала наслідком *studia humanitatis*. Ідея, що просвічена людина може переходити від дисципліни до дисципліни, охоплюючи поезію, філософію, образотворче мистецтво і природничі науки, була першим кроком до того, що ми сьогодні називаємо крос- і міждисциплінарною наукою. У своїй первинній та оригінальній формі ідея *studia humanitatis* іде до Цицерона, який, як зазначає Алан Джакобс, «у своїй промові *Pro Archia* («На захист Архія») каже про заняття просвітництвом і літературою: *studia humanitatis ac litteratum*»¹.

Ідея ліберальної/гуманістичної освіти народилася в Європі доби Відродження, виступаючи проти едукативної моделі у вигляді схоластичного/традиційного університету. І хоч прийнята вона була пізніше, важливо те, що вчені доби Відродження, від Колуччо Салютаті до інших видатних флорентійських гуманістів і неоплатоників наголошували на винятковій важливості гуманістичної освіти та її зв'язку з громадянською доброчесністю і патріотизмом. Парадоксально те, що одна з найважливіших ознак сучасної освіти – громадянська доброчесність і лідерство, – розвинулася в середовищі, що складало швидше неуніверситетську модель освіти. (З іншого боку, можна згадати Просвітництво з його культурними салонами та ідеями літературних республік, толерантності, громадянської відданості, що практично не мали нічого спільного з тогочасною університетською культурою. Але саме це склало важливі відправні пункти європейської сучасності, хоч і народилося не в академічному світі).

Для доби Відродження ключовою була думка про те, що світ людей служив відмінним доказом майже чарівної сили людської креативності, а отже, був здатний встановити символічне партнерство між власне Богом і людиною (авторство ідеї належить графові Джованні Піко делла Мірандола). Це відкрило шлях не тільки для гуманітарних

¹ Jacobs, A. (Summer 2015), The Witness of Literature: A Genealogical Sketch, *The Hedgehog Review* 17 (2): 65–77.

наук (humanities) як сфери самореалізації людини, а й для припущення Джамбатісти Віко, що гуманітарні науки важливіші за природничі, оскільки тільки всемогутній Бог міг знати світ, який створив. А що філологія в розумінні Віко була, насамперед, світом людей, то вимагала наступного кроку щодо визнання автономії цього світу.

Науку доби Відродження неможливо уявити без поєднання літератури й філософії, форми та змісту, барвистої мови й думки, чіткої логіки й вишуканої метафори, теорії й жарту, *philosophia perennis* («вічної філософії») та комедії. Поняття карнавалу мови можна застосувати до «Утопії» Томаса Мора, «Похвали глупоті» Еразма Роттердамського та всього масиву лінгвістичних і поетичних праць учених доби Відродження.

Не зупиняючись на стилістичних і літературних засобах, притаманних ренесансним *studia humanitatis* і філософським працям, маємо пам'ятати, що неафільована або незалежна наука також була явищем доби Відродження. Незалежний і мандрівний філософ, який не входив до складу жодного університету, але мав значний вплив – як, скажімо, Рене Декарт, Бенедикт Спіноза, Готфрид Вільгельм фон Лейбніц, Джон Лок і Вольтер, якщо назвати лише небагатьох – такий феномен загальновідомий, щоб на ньому зупинятися. Те саме стосується груп і товариств – нових організацій, що здобули визнання поза академічним світом.

Та хоч освітні та політичні ідеї доби Відродження стали складовою академічної традиції Європи, згадана вище середньовічна модель зберіглася. Протистояння між середньовічною/вузькоспеціалізованою і ренесансною/ліберальною культурною освітою так само гостре, і не слід себе обманювати, що це просто пережиток минулого. Важко сказати, яка з цих двох моделей нині переважає – хіба більш-менш упевнено стверджувати, що досягнуто якоїсь крихкої рівноваги. Але звичай вважати, що науковець не існує поза своїм інститутом чи університетом, є показовим і розкриває переконання, що поза межами академічної інституції не існує науки, тобто, на сто відсотків середньовічне уявлення.

Підсумовуючи, можна сказати, що громадянське суспільство і громадянську добродієність важко підтримувати й розвивати без ліберальної культурної освіти. В історичному плані громадянське мислення і дух лібералізму багато здобули від змагання між університетами та їхніми супротивниками, такими як гуманістичні гуртки,

товариства, філософські салони, кав'ярні. Тобто, сила і гнучкість університетів криється в їхній здатності засвоювати те, що вони тривалий час відкидали й що складало міцну опозицію ним.

Відродження було добою утопій. Але утопія, якою її знало людство протягом століть, уже вмерла. А це означає прихід, за визначенням Зигмунта Баумана, плинної сучасності на противагу твердій сучасності. Утопія була приватизована і перетворилася просто на мрію середнього класу. Приватизація утопії означає появу нових умов, за яких жодне суспільство не вважається добрим і справедливим: тільки життєві історії окремих людей можуть бути успішними. А отже, саме вони стають нашими утопічними мріями у позбавленому утопій чи керованому антиутопіями світі.

Ми живемо у світі без альтернатив. TINA, акронім слогану There Is No Alternative – «без альтернатив» (вперше запроваджений Маргарет Тетчер, а пізніше проникливо переосмислений і перевитлумачений Зигмунтом Бауманом), є відправним пунктом, коли йдеться про винятково новий і безпрецедентний феномен — тобто, загальну цілковиту віру в соціальний детермінізм і ринковий фаталізм, при цьому найбільшою відмінністю між попередніми десятиліттями і сьогодні є той факт, що коли максима Зигмунда Фрейда проголошувала, що долю визначає біологія, то згідно нашій максимі, долю визначає економіка.

Як наслідок, трансформація зла з твердого, озброєного чорно-білою соціальною оптикою і маніхейським поділом, на плинне зло з Дон-Жуановою владою спокушання, обману, маніпулювання і покидання. Але що найважливіше, і плинна сучасність, і плинне зло були б немислимі поза світом без альтернатив.

Тотальне знищення приватного життя, що веде до маніпулювання людськими таємницями та зловживання ними, змальоване як кошмарне бачення майбутнього в антиутопіях «Ми» Євгена Замятіна та «1984» Джорджа Орвела, було передбачене, відчуте і дотепно описане в європейській літературі раннього модерну.

Досить згадати *El Diablo cojuelo* («Кульгавого біса») Луїса Велеса де Гевари, твір сімнадцятого століття, в якому біс має здатність показувати нутроші будинків, або варіацію на цю тему в романі Алена Рене Лесажа *Le Diable boiteux* («Кульгавий біс»). Хоч

як неймовірно, те, що письменники раннього модерну вважали бісівською силою, покликаною позбавити людей їхнього приватного життя та особистих таємниць, тепер стало нерозривною частиною реаліті-шоу та інших способів умисного і веселого самооголення в наш самовикривальний час.

Два прояви новітнього зла: нечутливість до людських страждань і бажання захопити приватну сферу, відбираючи особисті таємниці, те, про що ніколи раніше не можна було говорити й робити публічним. Таке загальне використання чужого життя і досвіду, фактів біографії та приватних стосунків є симптомом нечутливості й безглуздості.

Плинне зло і життя без альтернатив

Як було вище сказано, ми живемо у світі без альтернатив. Цей світ пропонує єдину реальність і ставить тавро божевільного — чи, в кращому випадку, дивака — на кожному, хто вважає, що альтернатива існує для всього, зокрема навіть для найкращих моделей управління та найрозумніших ідей (не кажучи вже про комерційні та технічні проекти). Мабуть, сьогодні як ніколи світ сповнений фаталістичними та детерміністськими теоріями: поряд із серйозними аналітичними висновками ллюються, ніби з рогу достатку, пророцтва і перспективи загрозливих криз, страхіть, спіралей розвитку, що сходять до кінця світу. В цій загальній атмосфері страху і фаталізму з'являється переконання, що не існує альтернатив сучасній політичній логіці, тиранії економіки, ставленню до науки і техніки, або взаєминам людини з природою.

Навряд чи можна назвати оптимізмом нашу дурну радість, що ми тут, зараз, й що навколо тепло, м'яко і зручно; радше, оптимістичним є наше переконання, що зло швидкоплинне і не здатне перемогти добро (хіба на мить). Більше того, оптимізм — це віра в те, що надія та альтернатива, насправді, завжди існують. Переконання, що песиміст, у цілому, глибший і шляхетніший за оптиміста — не просто пережиток сучасного романтичного сприйняття та світогляду, а дещо набагато більше.

Таке переконання бере початок з глибокого конфлікту між християнством і маніхейством — після Августина (котрий, між іншим, подолав своє духовне маніхейство і став одним із батьків католицької церкви). Християни вважають зло просто відхиленням чи недостатністю добра, станом, який можна подолати, в той час як маніхейці сприймають добро і зло як дві паралельні, але несумісні реальності. Оптимізм — це, понад усе, християнське тлумачення, яке спирається на віру в те, що добро здатне подолати зло, і що завжди можна знайти нерозкриті можливості та альтернативи. Проте ми живемо в добу песимізму. Двадцяте століття блискуче довело, що зло не вмерло і в доброму стані, тим самим зміцнивши позиції сучасних прихильників маніхейства. Вони побачили, що світ може тимчасово залишити Бог, а не диявол.

І все ж, питання про те, наскільки маніхейство суттєве сьогодні, залишається відкритим. Зневіра в те, що Бог всемогутній і що Він є Любов, могла дуже посилитись на тлі численних звірств двадцятого століття. Невмирущий твір Михайла Булгакова “Майстер і Маргарита”, написаний протягом 1928-1941 рр. і надрукований після суворої цензури в 1966-67 р., просочений духом маніхейства: в романі неодноразово згадується поняття “Світла” і “Темряви”, розвинуте перським пророком Мані, творцем вчення, що отримало його ім'я. Тлумачення зла в цьому видатному східноєвропейському романі двадцятого століття (“Процес” Кафки, на мою думку, є видатним центральноєвропейським романом двадцятого століття) доводить самодостатність зла. Таке тлумачення християнства близьке до інтерпретації Ернеста Ренана в його “Житті Ісуса”, праці, добре відомої Булгакову.

Навіть Чеслав Мілош вважав себе певною мірою прихованим маніхейцем. Коли він побачив зразки безмежного зла двадцятого століття — що виникло у світі, не менш раціональному та гуманному за наш, у світі, що створив провідні світові культури (скажімо, в Росії та Німеччині), — то почав розглядати зло як незалежну і самодостатню реальність чи, принаймні, як вимір, на який жодним чином не впливає прогрес чи сучасні форми сприйняття.

Мілош зауважив, що французька філософ Симона Вейль також була прихованою маніхейкою: вона надала апокаліптичного значення фразі “Хай прийде Царство Твоє” в

молитві Господній. Саме цим пояснюється, чому Мілош викладав курс про маніхейство в Каліфорнійському університеті в Берклі. У своїй книжці “Абетка” він відніс початкові прояви зла двадцятого століття до розповідей про болгарських богомилів і мучеництво катарів у Вероні та в інших італійських містах. Усі великі східні європейці були певною мірою маніхейцями — від російського письменника Булгакова до Джорджа Орвела (що пристав до східного європейства за власним вибором).

Ми живемо в добу страху, негативу та поганих новин. Ринку для добрих новин не існує, бо вони нікого не цікавлять. (Розважальна та сповнена пригод історія про апокаліпсис — геть інше). Це породжує масовану хвилю паніки та індустрії страху — “гарячі новини”, що спираються на розбіжні коментарі, коли коментатори часто суперечать одне одному. І хоч трапляється так, що деякі з них виявляються проникливими й обґрунтованими, більшість — це істерія та поразництво.

Що означає поняття “плинне зло”? Як його можна збагнути сьогодні, коли так багато явищ складаються з взаємовиключних властивостей та ознак? Я б сказав, що плинне зло, на протигагу тому, що можна визначити як “тверде зло” — а останнє ґрунтувалося на чорно-білому суспільному світогляді, в якому легко виявити неодмінність зла в нашому соціальному та політичному житті — передбачає появу добра і любові.

Більше того, воно прикидається нібито нейтральним і неупередженим прискоренням ритму життя — безпрецедентною стрімкістю життєвих і соціальних змін, що ведуть до втрати пам'яті та моральної амнезії; а ще плинне зло ховається під машкарою відсутності та неможливості альтернатив. Громадянин перетворюється на споживача, а ціннісний нейтралітет приховує факт звільнення від відповідальності.

Безпорадність і покинутість індивіда, в поєднанні з нехтуванням та відмовою держави від своєї відповідальності за освіту та культуру, супроводжуються священним союзом неолібералізму і державної бюрократії, які наполягають на відповідальності людей не тільки за своє життя та вибір у світі вільного вибору, а й, узагалі, за глобальне становище.

Джордж Орвел проникливо побачив, що нові форми зла схильні ховатися під машкарою доброти та любові. Люби Старшого Брата. На протигагу попередникам партії Океанії — якобінцям, більшовикам і нацистам — будь-яке мучеництво відкидалося. Або

ваше життя залишиться непоміченим і ніхто не дізнається про ваше існування, або ж ви невідкладно і мовчки змусите себе прийняти та засвоїти лексикон, що його тривалий час обурено і послідовно заперечували.

Зло більше не є явним і самоочевидним. Нежорсткі політичні утиски та порушення прав людини, неінтенсивні воєнні конфлікти затемнюють і стирають розподільну межу між війною і миром. Війна є мир, а мир є війна. Жодна добра чи погана новина не є однозначною і ясною сьогодні: навіть коли не точиться війна чи не трапляється іншого лиха, стає неможливим говорити про це без паніки, без допомоги індустрії страху. Добрі новини — це відсутність новин. Погані новини і є новинами за визначенням.

Таким чином, коли я кажу про плинність зла, то маю на увазі, що ми живемо в детерміністському, песимістичному, фаталістичному, керованому страхом і панікою суспільстві, що й досі прагне плекати освячені часом, але застарілі й оманливі ліберально-демократичні засади. При цьому важливим аспектом плинного зла є саме відсутність мрій, альтернатив та утопій.

Думки Ернста Блоха та Карла Мангайма виявилися пророчими: коли Блох жалкував, що сучасність втратила теплоту і людську душевність утопічної мрії, то Мангайм глибоко відчув, що утопії були успішно перетворені на політичні ідеології, а отже, позбавлені альтернативного бачення та обмежені принципом реальності, замість уяви. Плинне зло означає розрив між принципом уяви та принципом реальності, причому саме принципу реальності надано останнє слово.

Спокуслива сила зла поєднується тут зі звільненням. Як відомо, протягом століть головним символом і втіленням зла був диявол, який поставав то в образі Мефістофеля в легенді про Фауста — від середньовічних розповідей до “Трагічної історії доктора Фауста” Кристофера Марло та “Фауста” Йогана Вольфганга Ґете — то в образі Воланда в “Майстрі і Маргариті” Михайла Булгакова. Але це все було не нове. Старий “добрий” диявол представляв тверде зло з його символічною логікою полювання за людськими душами та активним втручанням у людські та мирські справи. Він просто переслідував свою мету, намагаючись змінити й порушити встановлений соціальний і моральний лад.

Слід сказати, що тверде зло було таким собі аморально спрямованим та активним злом, що урочисто обіцяло соціальну справедливість і рівність в кінці існування світу. Плинне зло, натомість, пропонує спокусу і свободу дій. Якщо Прометей і Сатана, на думку Вітаутаса Каволіса, як можна побачити з їхнього діалогу, були двома протагоністами бунту, повстання і революції, то герої плинного зла намагаються позбавити людину мрій, альтернативних рішень та інакомислення. При цьому вони діють як протагоністи контрреволюції, слухняності та покори.

Логіка твердого зла полягала в тому, щоб здобути душу і захопити світ шляхом нав'язування нових правил гри; а от логіка плинного зла полягає в тому, щоб спокусити й відступити, постійно міняючи свій вигляд. “Спокусити й відпустити” — саме такий девіз у схожому на Протея героя плинної сучасності й плинного зла. Я знаю, що треба робити, але не втручатимуся, залишаючи мій об'єкт або спокушену жертву саму на себе — така от гра. Відтепер потопати в океані називається свободою.

У своєму дослідженні появи символів повстання проти/повалення встановленого ладу Вітаутас Каволіс розглянув символічні конструкції зла, що розуміються, як інтерпретаційні схеми, в межах яких ми шукаємо відповіді на питання нашого часу, щоб збагнути себе і навколишній світ.

Прометей і Сатана використовуються тут як основні міфологічні постаті й символічні конструкції для розкриття ідей зла, які панували в моральній уяві дохристиянських і християнських мислителів і письменників. Коли Прометей проявляє себе як спритний герой, чий виклик Зевсу пояснюється не тільки його природною неприязню до богів Олімпу, а й співчуттям до людей, то Сатана постає в Біблії як один із тих, хто руйнує універсальний порядок, встановлений Богом, а отже, несе цілковиту відповідальність за всі прояви зла внаслідок такої руйнації.

У своїй праці з культурної психології Каволіс робить тонкий і проникливий аналіз моделей зла як форм секулярної моралі, а також моделей повстання як суперечливих способів культурної логіки. При цьому пропонує свій погляд на появу міфів про Прометея і Сатану. Прометей у теорії Каволіса з'являється на світанку сучасності як метафора технічного прогресу/технічно розвинутої цивілізації поряд із доброзичливим і

співчутливим розумінням мотивів і страждань людей. Сатана розглядається як метафора руйнування законної влади й повстання проти пануючого соціального і морального ладу.

У такий спосіб Каволіс сформулював одну зі своїх найпровокативніших і найпроникливіших думок про те, як розглядати символічну логіку марксизму і всіх великих соціальних чи політичних революцій — окремі аспекти яких є певною мірою прометеївськими, інші — сатанинськими. Кожна сучасність — оскільки Каволіс казав про численні й складні “сучасності”, за віком такі самі, як власне цивілізація — або цивілізаціотворчий рух, доведені до межі, можуть зрадити своїм прометеївським та/або сатанинським починанням².

Цінна підказка для літературної теорії і критики — таку точку зору Каволіса можна знайти в “Мобі Діку” Германа Мелвіла і “Франкенштейні” Мері Шеллі. Цілком справедливо Каволіс зазначив, що навіть назва роману Шеллі — “Франкенштейн, або сучасний Прометей” — була дуже помилковою: відверто сатанинського персонажа, Франкенштейна, який кинув виклик Творцеві всесвіту і людини, невірно представлено як такого собі сучасного Прометейя.

Наша свобода змістилася сьогодні у сферу нестримного споживання та самовідтворення. Контроль, нагляд та керована асиметрія влади, що прикидається свободою вибору, індустрія страху, ігри з виставляння напоказ приватного життя створюють складну комбінацію соціокультурних умов, що їх ми метафорично називаємо TINA та плинне зло.

Пообіцяти всім сприяння і підтримку щодо свободи, рівності, справедливості, щастя, прав людини, можливостей особистості та об'єднань, соціальної мобільності, життя без кордонів, а тоді раптом зникнути, покинувши людей в їхніх нескінченних іграх в ідентичність, помилково сприйнятих за свободу, і при цьому нагадувати, що вони самі

² Kavolis, V. (1977), Moral Cultures and Moral Logics, *Sociological Analysis* 38: 331–344.

Kavolis, V. (1984), Civilizational Models of Evil, in: M. Coleman Nelson and M. Eigen (eds.), *Evil: Self and Culture*, New York: Human Sciences Press.

Kavolis, V. (1985), Logics of Evil as Secular Moralities, *Soundings* 68: 189–211.

Kavolis, V. (1993), *Moralizing Cultures*. Lanham, MD: University Press of America.

мусять розв'язувати світові проблеми, не в силах спертися на інститути, співучасть та зобов'язання — така випробувана і перевірена стратегія плинного зла.

Саме тому я вважаю, що реальним символом плинного зла є такий собі Великий пан Анонім (про якого ми поговоримо нижче) або колективний Дон Жуан, який, на думку Зигмунта Баумана, є справжнім героєм сучасності. Дон Жуан — це обличчям сучасності, чия сила криється в постійних і безперервних змінах. Водночас — це вміння маскуватися й відступати заради асиметрії влади. Тверда сучасність була спрямована на завойовування територій та їхнє використання в інтересах держави або якоїсь владної структури. Плинна сучасність нагадує гру у схованки влади, чи то йдеться про військовий напад із наступним відступом, чи про будь-яку іншу дестабілізаційну дію.

Іншими словами, плинне зло, якщо використовувати термінологію воєнних кампаній, прагне зруйнувати економіку та життя на певних територіях чи в певних суспільствах, приносячи туди якомога більше хаосу, страху, непевності, незахищеності, ненадійності, замість узяти на себе відповідальність та покласти тягар з їхньої перебудови та трансформації. У цьому відношенні тероризм постає як чисте вираження плинного зла. Імперіалізм стосується змагань твердої влади, а от тероризм завжди пов'язаний із плинністю зла — навіть його нечесна аргументація, ніби в ім'я суспільства в поєднанні зі зневагою до конкретного суспільства, яке приносять у жертву заради певних політичних ігор, не повинна вводити нас в оману.

Спокусник, який відступає, залишаючи пустку, розчарування чи смерть — ось герой плинного зла. Екзистенційний Дон Жуан вибудовує асиметрію сили, чия сутність полягає у здатності спостерігати за іншим, залишаючись невидимим. “Chi son'io tu non saprai” (“Хто я, не відаєш”) — ця фраза з опери Вольфганга Амадея Моцарта “Дон Жуан”, лібрето до якої написав Лоренцо да Понте (його Дон Жуан мав інтимні зв'язки з 2000 жінок), висвітлює головний момент асиметрії сучасного маніпулятора. Ви мене не бачите, тому що я піду геть і покину вас, щойно стане надалі небезпечно залишатися з вами, щоб зайве не розкритися й виказати приховані переживання та слабкість. Хто я, ви ніколи не дізнаєтесь, а я довідаюсь усе про вас.

При цьому в предмета неясного бажання залишається ілюзія, ніби йому приділять стільки уваги та щирості, скільки буде потрібно. Анонімні коментарі в інтернеті, що поширюють отруйну брехню, глибоко ранять, заподіюють біль і брутально ображають нас — тобто, індивідів з іменами та прізвищами, — є якнайкращим вираженням плинності зла, яке діє тут, глибоко закорінене в наше буденне життя. Хто я є, вам невідомо.

Поняття-зомбі та дріб'язкові університети

У нашій книзі-діалозі «Моральна сліпота» ми з Зигмунтом Бауманом обговорили тривожне явище, яке я б назвав пост-академічним університетом³. Груба суміш середньовічного академічного ритуалу, спеціалізація, вульгарне та бездумне заперечення ролі гуманітарних наук у сучасному суспільстві, менеджеризм і дріб'язковість створюють чудові умови для такого пост-академічного університету, майданчик для потужного тиску з боку технократичних сил, що удають із себе справжні голоси свободи та демократії, хоч є, передусім, орієнтованими на ринок формами детермінізму і фаталізму, що не залишають місця для думки про будь-яку альтернативу, включаючи критичне мислення та самоаналіз.

Місія і *raison d'être* такого пост-академічного університету полягають, схоже, у його відвертій дріб'язковості, гнучкості, слухняності управлінським елітам, а також у пристосуванстві до вимог і завдань, що надходять від ринку та політичних еліт. Нещирі слова, порожня риторика і нескінченні стратегічні оборудки постають квінтесенцією цієї тиранії дріб'язковості, що її якнайкраще втілює в собі пост-академічний університет. Це стратегія без стратегії, оскільки перетворюється просто в мовну гру. Ідею Вітгенштайна про мовні ігри Джанні Ватимо використав для того, щоб показати, як технократія рядиться в демократію, або сучасну політику без політики, коли все зводиться до низки

³ Bauman, Z., and Donskis, L. (2013), *Moral Blindness: The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity*. Cambridge, England: Polity. Український переклад: З. Бауман, Л. Донскіс. «Моральна сліпота», Дух і літера, К. – 2014.

мовних ігор. Як визначив Зигмунт Бауман, сьогоднішні стратегії без стратегій, або політика без політики є рівноцінними етиці без моралі.

«Поза Церквою немає порятунку» (*extra ecclesiam nulla salus*) цей вислів приписують Святому Кипріяну Карфагенському, священику третього століття. Маємо сучасний еквівалент такої цивілізаційної логіки, позаяк живемо в корпоративному та квазі-середньовічному світі, де індивід не існує поза інституцією, яка фрамує і формує його. Саме Академія є сьогодні Новою Церквою. Ось чому роль інакомислення, секулярної неортодоксальності та альтернативи є набагато проблематичнішою і складнішою в цьому світі, ніж це може видатися на перший погляд.

Пост-академічний університет стає місцем прояву дріб'язковості, замаскованої під гнучкість і пристосуванство. Читання лекцій стає товаром, як і вся наукова діяльність. Нечестивий альянс державної бюрократії і неоліберальної практики – розрегулювання, розсіяння і приватизація, поряд із бюрократичним контролем – призводить до того, що наукова спільнота стає крихітною і незначною меншістю в сьогоднішньому академічному світі. Потужний економічний і політичний тиск з боку університетського керівництва і державного істеблішменту робить вразливою і крихкою академічну та інтелектуальну свободу.

В окремих випадках це є явною зворотною реакцією – зокрема, у Східній та Центральній Європі, де вже понад двадцять років не сприймали студентів як робочу силу. Хоч як дивно, зараз дедалі більше набирає обертів тенденція оцінювати університети як поставників робочої сили. У 1990-ті роки Каволіс попереджав своїх литовських колег-науковців і державних чиновників про значну загрозу і руйнівні наслідки культу вузьких спеціалістів, яку він побачив у тогочасній Литві.

Така тенденція розвивається поряд із маргіналізацією науковців, професорів і студентів щодо їхньої автономності та участі у визначенні майбутнього своїх університетів. Коли в дев'ятнадцятому столітті Олександр Герцен і Олександр Пушкін писали про «зайвих людей», то сьогодні ми можемо назвати факультети в університетах якщо не зайвими, то, принаймні, не вирішальними, коли йдеться про бачення чи визначення наукового життя або майбутнього університетів.

Імператив «публікуйся або загинь» змінився на інший: «публікуйся і загинь» – очевидно, що постійні невизначеність, непевність і ненадійність стали однією з беззаперечних умов академічного життя. А незмінні та нескінченні реформи академічної системи та університетів дозволяють державним бюрократам та університетському керівництву тримати науковців у підвішеному стані, позбавляючи можливості брати участь у символічній побудові реальності, крім підпорядкування та підлеглості цій системі.

Ульрих Бек і Зигмунт Бауман писали про поняття-зомбі – поняття, що означають і змальовують неіснуючі речі чи явища, які відійшли в минуле. Нещирі слова, порожні фрази і поверхнева риторика – все це свідчить про те, що склався такий стан справ, коли слова втрачають своє значення. Воно просто безслідно випаровується.

Поняття університетської автономії та академічної свободи небезпечно наближаються до точки неповернення, коли можуть перетворитися на поняття-зомбі – потужний тиск на наукову спільноту з боку нечестивого об'єднання місцевих та міжнародних ідеологів неолібералізму, лібертаріанських проповідників фундаменталізму вільного ринку і політичних технократів рано чи пізно знищить рештки автономності на незалежності університетів.

ВУЗи, університети, інститути дедалі більше обмежуються простором культурних воєн. Та навіть таке становище далі погіршується через випробування та запровадження в університетах різноманітних пілотних проектів управління та бізнес адміністрування з єдиною метою виключення незалежних і вільних від корпоративних зв'язків науковців з публічної сфери, де вони виступають опонентами й соціальними критиками. А отже, такі слова, як відповідальність та наукова етика, стають віджилими й зайвими, оскільки нездатні висвітлити поняття-зомбі й реальність, яку мають представляти – бо як можна репрезентувати сферу, з якої вас викинуто анонімними й безвідповідальними органами влади, що прагнуть управляти, контролювати й реформувати вас без вашої згоди й навіть без консультацій з науковою спільнотою?

То хіба це нескінченна реформа наукової сфери, а не виправи влади, яка подає новини про реформу як доконаний факт? Політики роблять усе можливе, щоб

реформувати університети, не переймаючись при цьому реформуванням власне політичної системи або політики в цілому. Чим довше триватиме реформування наукової сфери, тим більш непевно і не захищено почуватимуться науковці, а це означає, що нав'язана згори вертикальна реформа зменшує можливості соціальної критики з боку науковців.

На додачу до вибухового поширення понять-зомбі, сьогоднішні університети стали жертвою приватизації утопії як проекту життєздатної моральної системи, мрії про добре і справедливе суспільство. Протягом тривалого часу утопія була відома як основа для символічного проектування, завдяки якому ми могли зрозуміти себе й навколишній світ, залишаючи простір для оцінки та мрії. Але відколи утопія відійшла від мрії про добре і справедливе суспільство, а стала історією про особистий успіх, яку відтворює будь-яка знаменитість у свої оповідях про досягнення і диво соціальної метаморфози в душі казки про Попелюшку, це завдало болючого удару по всіх університетських мрійниках.

В який спосіб університет може знову стати місцем поєнання факту/правди та цінності, компетентності та глибокого знання, верифікації та довіри, вільної особистості й критичної спільноти у світі, що дедалі більше декларує і пишається ціннісним нейтралітетом/моральною нечутливістю, що евфеміністично називають ефективністю, здатністю адаптуватися та гнучкістю? Ми знову потрапляємо у світ дріб'язковості, яку помилково називають здатністю до змін, адаптації та гнучкості. Такі погані новини для наукового світу, що досі живиться мрією поєднати минуле, сучасне й майбутнє, виступивши в такий спосіб проти ціннісного нейтралітету, інструменталізму та моральної нечутливості, руйнівні соціальні наслідки яких уже відчув сучасний світ.